# מצוות התפילה

## אחיה שטראוס

א. פתיחה

ב. הרמב"ם-תפילה דאורייתא

ג. הרמב"ן

ד. הציווי "ולעובדו"

ה. תקנת חכמים- אבות קורבנות ושינויי היום

ו. סיכום

## א. פתיחה

התפילה היא חלק מרכזי בחיי כולנו, לפחות שלוש פעמים ביום, אמנם לא ברור האם ומאיפה נובע החיוב של התפילה ואם כן האם זה חיוב דאורייתא או דרבנן. ובאמת הבירור אינו טכני בלבד על רמות החיוב השונות עפ"י חז"ל והראשונים, אלא הוא בירור מהותי, שמתוך ההבנה שהתורה ציוותה על התפילה אנו נגיע להבנה אחרות בהבנת מהות התפילה ומטרתה לעומת חיוב חכמים כזה או אחר.

עיקר בירור מהות מצוות התפילה יהיה מתוך מחלוקת הראשונים בין הרמב"ם לרמב"ן על מצוות תפילה, האם החיוב מדאורייתא או מדרבנן, ומשם נחזור גם אל המקורות בחז"ל והפסוקים וננסה להבין מה גדר החיוב מדאורייתא, ולאחר מכן ננסה להבין לפי ההבנה של החיוב מדאורייתא או מדרבנן את מטרת התפילה עפ"י כל אחת מהשיטות.

## ב. הרמב"ם-תפילה דאורייתא

הרמב"ם כותב במפורש שתפילה היא חיוב דאורייתא, וז"ל בספר המצוות (מצוות עשה ה):

> הוא שצונו לעבדו, וכבר נכפל זה הצווי פעמים באמרו ועבדתם את ה' אלהיכם, ואמר ואותו תעבודו. ואע"פ שזה הצווי הוא גם כן מהצוויים הכוללים כמו שביארנו בשורש ד', הנה יש בו יחוד אחר שהוא צווי לתפלה. ולשון ספרי ולעבדו זו תפלה. ואמרו גם כן ולעבדו זו תלמוד, ובמשנתו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אמרו מנין לעיקר תפלה מצוה מהכא את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד, ואמרו עבדוהו בתורתו ועבדוהו במקדשו, רוצה לומר הכוון אליו להתפלל שם כמו שבאר שלמה ע"ה.

הרמב"ם מסביר שהציווי הכללי של 'לעבוד את ה" הוא אמנם ציווי כללי שלפי שורשי הרמב"ם לא היה צריך להיכנס למניין המצוות, אבל מכיוון שיש לו ציווי פרטי שיוצא ממנו אז הוא מצווה בפני עצמה- מצוות התפילה.

### גדר החיוב מדאורייתא

במשנה תורה הרמב"ם מרחיב על גדר המצווה, וכותב **שמצוות עשה להתפלל בכול יום** שנאמר "ועבדתם את ה' א-לוהיכם" (שמות כג, כה) ומוכח במסכת תענית מהפסוק "'ולעובדו בכל לבבכם'-איזו היא עבודה שבלב זו תפילה". אבל הנוסח שבימינו ומספר התפילות וזמניהם אינם מן התורה. עוד הוא מוסיף שבגלל שזו מצוות עשה שהזמן לא גרמא גם נשים ועבדים חייבים בה.

על גדר החיוב של התפילה מדאורייתא הוא כותב כך:

> חִיּוּב מִצְוָה זוֹ כָּךְ הוּא שֶׁיְּהֵא אָדָם מִתְחַנֵּן וּמִתְפַּלֵּל בְּכָל יוֹם וּמַגִּיד שִׁבְחוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְאַחַר כָּךְ שׁוֹאֵל צְרָכָיו שֶׁהוּא צָרִיךְ לָהֶם בְּבַקָּשָׁה וּבִתְחִנָּה וְאַחַר כָּךְ נוֹתֵן שֶׁבַח וְהוֹדָיָה לַה' עַל הַטּוֹבָה שֶׁהִשְׁפִּיעַ לוֹ כָּל אֶחָד לְפִי כֹּחוֹ.

מפשט דבריו עולה שהחיוב **מהתורה** הוא להתפלל כול יום דווקא ב'שבח' 'בקשה' ו'הודאה', וצריך לשאול מה המקור של הרמב"ם לגדר המדויק של שבח בקשה והודאה מדאורייתא, שהרי הלימוד היחידי מהפסוקים הוא מהמילה 'עבודה'. וכך שואל הלחם משנה ונשאר בצ"ע: **"ואח"כ נותן שבח.** [יש לשאול] מנין לו לרבינו שזה מן התורה. ובעל קרית ספר כתב לא אתפרש לי היכא וגם בעיני יפלא" וצריך ביאור מה המקור של הרמב"ם והאם שלושת העניינים מעכבים לעניין יציאה ידי חובת המצווה.

**הכסף משנה** מביא מקור לדין הרמב"ם ממשה רבינו:

> ולמד רבינו כן מדאמרינן בפרק אין עומדין (ברכות דף ל"ב.) דרש רב שמלאי לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואח"כ ישאל צרכיו שכן מצינו במשה וכו' דכתיב ה' אלהים אתה החילות וכתיב בתריה אעברה נא ואראה וכיון דממרע"ה למדנו כן אלמא מדאורייתא הכי הוא הרי ישוב למ"ש שאין מטבע תפלה זו מה"ת, וכנגד מ"ש שאין מנין התפלות מן התורה אמר יש מתפלל וכו'.

הכסף משנה הבין שלפי הרמב"ם עיקר התפילה היא הבקשה מה', שהלימוד של שבח הוא רק כתנאי לעיקר התפילה שהיא הבקשה, ואת התנאי של השבח לפני הבקשה אנחנו לומדים מהתורה דרך בקשתו של משה רבינו אל ה'. ונראה מדבריו שהחיוב מהתורה של "ולעובדו" הוא רק בבקשה, וע"י הבקשה יוצאים ידי חובת המצווה אלא שהתורה הראתה לנו מה הדרך הנכונה לפנות אל ה' בבקשה. עוד צריך ביאור קצת למה הבקשה היא העניין המרכזי של התפילה ושל עבודת ה'.

**הדברי ירמיהו**[1] מסביר קצת יותר לעומק את עניין הבקשה ולאור דבריו יותר מובנת הסיבה לזה שהבקשה היא הבסיס של התפילה:

> ועם כל זה גדולה מעלת תפילת הבקשה שכוללת השבח והודאה כי המבקש מה' ובוטח בו וזה על כי נודע לו מחסדו הגדול בלי תכלית והן הבקשה ושבח והודאה כי על כי נודע לו מטובו עמו ועל כל באי עולם לכן בוטח ומבקש מאתו יתעלה ואף כי חוטא הוא כי אין אדם בארץ אשר לא יחטא ובכל זאת יערב לבבו לבקש טובות וחסדים גדולים בזה מראה האדם שבחו של הקב"ה ואין לך הודאה גדולה מזה ולכן כמ"ש בהלכה הקודמת נראה דעיקר חיוב תפילה הבקשה ולכן אינו יוצא בק"ש לדעת רבינו אף מדאורייתא אף כי בלעדי זאת התפילה על צרכיו בזה חיובו ביותר כי הבלתי עושה כן מראה כי לא יפנה למקור הצלחת בכל הנעשה וכפונה מה' חלילה.

בתוך בקשה אמיתית מהקב"ה נמצא גם שבח גדול שה' מנהל את כול העולם ולכן כשיש חסרון אז מבקשים ממנו, ויש גם הודאה גדולה לה', שלא משנה המקום שבו אתה נמצא או המעשים שעשית אתה מאמין שה' שומע תפילה ורחום וחנון. הבקשה היא ה'פרקטיקה' של קריאת שמע, שכשאתה מאמין שה' אחד אז כל דבר שקורה במציאות אתה מבין שממנו ואתה מתפלל אליו, ואם אתה לא מבקש מה' משמע שגם התפיסה של ה' אחד היא לא שלמה.

אמנם בהסבר החיוב של שבח בקשה והודאה מדאורייתא לרמב"ם הדברי ירמיהו עצמו מסביר שהחיוב נובע מסברה, והסברה עצמה היא דאורייתא, כמו שמקשה הגמרא כמה פעמים בגמרא "למה לי קרא סברא היא".

ואולי המשך דבריו של הרמב"ם שכתב מסייעים לדברי ירמיהו שמבנה התפילה הוא מסברא אך מדאורייתא:

> אִם הָיָה רָגִיל מַרְבֶּה בִּתְחִנָּה וּבַקָּשָׁה וְאִם הָיָה עָרֵל שְׂפָתַיִם מְדַבֵּר כְּפִי יְכָלְתּוֹ וּבְכָל עֵת שֶׁיִּרְצֶה. וְכֵן מִנְיַן הַתְּפִלּוֹת כָּל אֶחָד כְּפִי יְכָלְתּוֹ. יֵשׁ מִתְפַּלֵּל פַּעַם אַחַת בְּיוֹם. וְיֵשׁ מִתְפַּלְּלִין פְּעָמִים הַרְבֵּה.

[1] הרב **ירמיה לעוו**, היה מחשובי רבני הונגריה במאה ה-19.

התגובה הנכונה לעמידה מול מלך מלכי המלכים היא שבח בקשה והודאה, אבל באמת כל אחד מגיב לפי מעלתו ולפי מה שהוא רגיל, בן אדם מכובד יגיד שבח בקשה והודאה, בן אדם שאינו בקיא ידבר כפי יכולתו, מזה שחיוב התפילה "מותאם אישית" לכול אחד משמע שהצורה שבה אדם מחויב בתפילה היא מתוך סברה איך מתאים להתפלל, ולכן גם שבח בקשה והודאה זו סברה איך נכון להתפלל.

ובאמת יותר מסתבר שהרמב"ם העלה מסברה שהחיוב בתפילה הוא שבח בקשה והודאה, שכשאדם עומד מול מלך מלכי המלכים ובאמת מאמין שהוא טוב ומטיב לכול, הוא צריך להגיב מסברה בשבח בקשה והודאה, שלא נראה שהרמב"ם כתב יותר על הבקשה מאשר על השבח וההודאה והלימוד היחיד הוא על העבודה שבלב, אמנם ראינו שגם הדברי ירמיהו סובר שהבקשה היא העיקרית משלושתם והיא כוללת בתוכה גם שבח והודיה לה'.[2]

ואולי יש נפקא מינה בין הכסף משנה לדברי ירמיהו, שלפי הכסף משנה נראה שיוצא ידי חובת המצווה מדאורייתא ע"י הבקשה בלי קשר לחיוב לבקש בצורה של שבח והודאה ביחד, ואילו נראה להגיד שלפי הדברי ירמיהו החיוב הוא על עצם הכוונה של העמידה והדיבור לפני ה', ורק מתוך סברה ההלכה היא שהפנייה צריכה להיות בשבח בקשה והודאה, אך אין כל אחד מהם מעכב בפני עצמו- גם לא הבקשה.

## ג. הרמב"ן

### קושיות הרמב"ן על הרמב"ם

הרמב"ן בהשגות על ספר המצוות לרמב"ם מקשה על הרמב"ם מכמה וכמה מקורות בחז"ל שמראים שהתפילה היא מדרבנן.

- **בברכות** (דף כא.) כתוב על בעל קרי שמרבך ברכת המזון וקורא קריאת שמע אבל לא מתפלל והעלו הטעם מפני שתפילה היא דרבנן, ואי אפשר לתרץ שהוא פטור מחלק מהתפילות אבל חייב באחת מדאורייתא, שהרי בעל קרי לא מתפלל עד שיטבול ואפילו עמד כמה ימים בטומאתו.

[2] החילוק בין לימוד מסברה לפסוק נובע מהנחת מוצא שהכסף משנה הבין ש"ולעובדו" זה החובה לבקשה, וכול לימוד אחר של חיוב שבח והודאה מצריך פסוק אחר(מתפילת משה), לעומת הלימוד מסברה שתופס את "ולעובדו" כמפגש עם מלך מלכי המלכים והחיוב בא לידי ביטוי רק מתוך סברה איך כול אדם ואדם היה פועל כשהוא נפגש עם מלך מלכי המלכים.

- **גם בגמרא בסוכה** (דף לח.) אמרו על ניסיון ההשוואה בין לולב לתפילה שלא שייכת ההשוואה כי תפילה היא דרבנן.

- **גם במקרה של ספק** אם התפלל הדין הוא שלא יחזור על התפילה ואם היא הייתה מדאורייתא היה ספק דאורייתא לחומרא.

- **ועוד מסופר על רב יהודה** שהיה מתפלל פעם בשלושים יום מכיוון שהיה עוסק בתורה וסומך על שאמרו חברים שהיו עוסקים בתורה מפסיקים לקריאת שמע ואין מפסיקים לתפלה שהיא דרבנן.

## תירוץ קושיות הרמב"ן על הרמב"ם

**המגילת אסתר** מתרץ לשיטת הרמב"ם שכל המקומות בגמרא שכתוב שתפילה מדרבנן הכוונה דווקא שנוסח התפילה שתקנו לנו הוא מדרבנן, ומהתורה כל אחד יכול להתפלל כמו שרוצה ולפי צרכיו. גם לגבי הדין שאינו חוזר בתפילתו אם היה ספק, הכוונה שאינו חוזר על התפילה הרגילה אך תפילה קצרה מדעתו ודאי חייב, וכך גם רב יהודה שהיה מתפלל פעם בשלושים יום ודאי שנוסח מקוצר כן היה אומר.

ויוצא שאין שום סיבה להגיד שהספרי הוא אסמכתא בעלמא, ועל הפירוש שמעמיד שמדובר בתפילה בזמן צרה קשה, שהרי ניצטוונו כבר על הזעקה בזמן צרה במצוות החצוצרות, ולמה לערבב את הציווי של "לעובדו" במצווה אחרת שקיימת.

ובדרך דומה כתב **הכסף משנה**, שבכול המקרים בגמרא שכתוב שתפילה דרבנן הכוונה או על הנוסח של חכמים או שכבר התפלל תפילה אחת ביום, או שמתפלל תפילה קצרה שבה יוצא ידי חובה.

## שיטת הרמב"ן לגבי חיוב התפילה

בעקבות הקושיות כותב הרמב"ן שכל ענין התפילה אינו חובה כלל אלא הוא חסד שהקב"ה נתן לנו שהוא שומע ועונה בכל קראנו אליו.

לאחר מכן מסביר הרמב"ן את מה שכתוב בספרי: "ולעובדו זה תלמוד ד"א זו תפילה"- אופציה אחת שזו רק אסמכתא בעלמא, ואופציה שנייה שהמילה "ולעובדו" היא ציווי כללי לעמוד מול ה' כעבדים, שנלמד מתורתו ונתפלל אליו בעתות צרה, וחיוב זה דומה למה שנאמר "וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלהיכם" שזו מצוה על צרה שתבוא על הצבור לזעוק לפניו בתפלה ובתרועה. וכן מפרש הרמב"ן את

שאר מקורות הרמב"ם שהציווי "לעובדו" הוא מצווה כללית, בין בעבודת המקדש ובין במצוות.

אלא באמת המצווה "ולעבדו בכל לבבכם" היא מצווה כללית שכל העבודה שלנו בכול המצוות תהיה בכל לבבנו, בכוונה טובה לשמו יתברך ובלא הרהור רע, ושלא נעשה אותם בלי כונה או בשביל שאולי תהיה בהם תועלת חומרית. ויתכן שתבוא המצווה הזאת בחשבון רמ"ח מצות עשה, אמנם לרמב"ם אי אפשר למנות אותה כי הוא אינו סופר מצוות כלליות אלא אם כן המצווה הכללית מוסיפה עניין בפני עצמה.

בסיום דבריו של הרמב"ן הוא מוסיף משפט שאפשר להבין בכמה דרכים:

> ואם אולי יהיה מדרשם בתפלה עיקר מן התורה נמנה אותו במניינו של הרב ונאמר שהיא מצוה לעת הצרות שנאמין שהוא יתברך ויתעלה שומע תפלה והוא המציל מן הצרות בתפלה וזעקה, והבן זה.

הרמב"ן כותב שאפשר להבין ש"לעובדו" זה מצווה פרטית על תפילה, אבל דווקא על תפילת בעת צרה. וצריך להבין גם מה עצם ההבדל בין תפילה של צורך רגיל לתפילה בעת צרה, מאיפה הרמב"ן הביא את החילוק הזה, ובנוסף צריך לברר מה הרמב"ן פוסק להלכה, כי לא ברור האם יש מצווה או שהביא את האפשרות רק כתירוץ דחוק מאוד.[3]

**ולי נראה** שהרמב"ן הבין את הציווי "ולעובדו" כציווי כללי להיות עבדים של ה' בכול מעשינו, וזה מתבטא בצורה חזקה בזמן של צרה, ששם מתגלה שאין לך כוח מעצמך ואתה נתון לגמרי לה'. לכן תפילה בצרה דווקא היא מדאורייתא, בין אם סופרים אותה כחלק ממצווה כללית, שכך נראה שפוסק הרמב"ן, ובין אם נבין את זה במצווה פרטית, שהביטוי של "לעובדו", הוא להיות עבדים לה', וזה דווקא בתפילה שבצרה.

כך נראה ש**החינוך** החמיר ברמב"ן להלכה וז"ל:

> וּמִי שֶׁצָּר לוֹ וְלֹא קָרָא אֶל הַשֵּׁם לְהוֹשִׁיעוֹ בְּטֵל עָשֶׂה זֶה, כְּדַעַת הָרַמְבַּ"ן זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה, וְעָנְשׁוֹ גָּדוֹל מְאֹד, שֶׁהוּא כְּמֵסִיר הַשְּׂגָחַת הַשֵּׁם מֵעָלָיו.

[3] אמנם קיימת בצורה ברורה ובמפורש מצווה להריע בחצוצרות בעת מלחמה שהיא מצוות תפילה בעת צרה, אך יש לדייק שזה דווקא מצווה על **הציבור** כשיש עת צרה **לציבור כולו**, וזה לשון הרמב"ן: "והיא מצוה על צרה שתבא על **הצבור** לזעוק לפניו בתפלה".

אמנם ספר החינוך פוסק שיש מצווה מדאורייתא להתפלל כל יום אך מוסיף שיש חיוב נוסף בעת צרה להתפלל ומי שאינו מתפלל בעת צרה מבטל עשה, ונראה שהחינוך הבין שבאמת יש מצווה שיוצאת מתוך החיוב לעבוד את ה' להתפלל אליו בעת צרה.

### משמעות התפילה שאינה מדאורייתא

הרמב"ן כתב על התפילה ש"ודאי כל ענין התפלה אינו חובה כלל אבל הוא ממדת חסד הבורא יתברך עלינו ששומע ועונה בכל קראנו אליו". הרב אוריאל עיטם מעמיק במשמעות דבריו:

> אפשרות שנראית מבוססת יותר היא שהתפילה אינה חלק מעבודת ה' – אלא חלק ממעשי האדם כדי להשיג את צרכיו. זו משמעות האמירה שהתפילה היא "ממידות חסד הבורא": המצוות הן פעולות לשם שמים, ואת החסדים עושה ה' עם בני האדם לטובתם. כשאדם רוצה שיתמלאו צרכיו האישיים, הוא פונה לקב"ה ומבקש את עזרתו. פנייה זו אינה קשורה לחובת "ולעבדו בכל לבבכם" הפונה כלפי מעלה.

הרב אוריאל עיטם כותב שהתפילה היא כוח שנתן לנו ה', שאנחנו יכולים להשתמש בו ויכולים לא להשתמש בו, זה כוח גדול שה' נתן לנו לבחור בו בחסדו הגדול שנוכל לדבר איתו יתברך ולבקש ממנו בקשות והוא שומע ועונה לנו.

אמנם לי נראה שיותר נכון לתפוס את התפילה לא כיכולת של האדם לפעול להמשכת שפע, אלא להבין בצורה יותר טבעית שהתפילה היא היכולת לדבר עם ה' ושהוא ישמע ויענה לנו, ואין סיבה שיהיה ציווי עלינו לדבר איתו יתברך כמו שלא ציווה עלינו לדבר אחד עם השני, אלא פשוט כך העולם בנוי(בחסדו יתברך), שהוא שומע ועונה.

לסיכום, התפילה היא חסד מה', שנתן לנו את היכולת להתפלל ולדבר אליו ממש כשהוא שומע ועונה לנו, ואין מצווה בזה אלא כך בנוי העולם.

## ד. הציווי "ולעובדו"

לפי ההבנה האחרונה של הרמב"ן 'ולעובדו' זו מצווה שמתבטאת ע"י תפילה בעת צרה, לעומת זאת הרמב"ם לומד מאותה המילה בדיוק לימוד אחר שיש חיוב מדאורייתא על תפילה של שבח בקשה והודאה. וצריך להבין מאיפה נובע הפער, שגם אם הרמב"ן מסכים שהציווי על העבודה הוא מביא למצווה פרטית עדיין הלימוד מאותה המילה בדיוק מביא למצווה שונה.

גם הרמב"ם וגם הרמב"ן מסכימים שהציווי של העבודה הוא ציווי כללי לעבוד את ה', אבל הביטוי המעשי של העבודה בתור מצווה בין שניהם הוא שונה, ונראה לחלק שלכול אחד יש גישה אחרת מהי עבודת ה', **הרמב"ן** מבין שעבודה זה מלשון עבד, להיות עבדים של הקב"ה, ואילו **הרמב"ם** מבין שעבודה זו עבודה שבלב, שיכוון ליבו ומחשבתו אל ה'.

לכן הרמב"ן שסובר שהציווי הוא להיות עבדי ה', מבין שהמצווה היא דווקא ברגעי צרה, כשאתה מעצמך במצב הכי נמוך וחסר יכולת דווקא שם אתה יכול לבטא את זה שאתה עבד של הקב"ה ע"י התפילה. לעומת זאת הרמב"ם מבין שהעבודה שבלב צריכה להיות תמידית עד שתמיד תכוון אליו את כל מה שאתה חווה במציאות.

## ה. תקנת חכמים- אבות קורבנות ושינויי היום

גם לפי הרמב"ם וגם לפי הרמב"ן יש תקנה של חכמים על התפילה, אבל ההבדל ביניהם הוא האם התקנה היא על עיקר התפילה או על האופן שבו מתפללים, הנוסח והכמות, בנוסף צריך לברר לפי הרמב"ם האם יש הבדל מהותי בין התפילות שהיו לפני התקנה לאחרי.

הגמרא בברכות דנה על תקנת התפילה:

> אִיתְּמַר, רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא אָמַר: תְּפִלּוֹת אָבוֹת תִּקְּנוּם. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי אָמַר: תְּפִלּוֹת כְּנֶגֶד תְּמִידִין תִּקְּנוּם [...] אָמַר לְךָ רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא: לְעוֹלָם אֵימָא לָךְ, תְּפִלּוֹת, אָבוֹת תִּקְּנוּם, וְאַסְמְכִינְהוּ רַבָּנַן אַקְרְבָּנוֹת. דְּאִי לָא תֵּימָא הָכִי, תְּפִלַּת מוּסָף לְרַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי חֲנִינָא מַאן תַּקְּנַהּ. אֶלָּא תְּפִלּוֹת אָבוֹת תִּקְּנוּם, וְאַסְמְכִינְהוּ רַבָּנַן אַקְרְבָּנוֹת.

הגמרא דנה האם תפילות אבות תקנום או שהתפילות הם כנגד הקורבנות, ומביאה ברייתא לשיטת האבות שמוכיחה מהפסוקים שכל אחד מהאבות התפלל תפילה אחרת ביום, ובריייתא אחרת שמוכיחה שזמני התפילות הם כנגד הקורבנות ובסוף למסקנה קובעת שתפילות אבות תקנום והסמיכו אותם על הקורבנות.

וצריך לברר מה המחלוקת בין אבות לקורבנות, האם זו מחלוקת עם נפקא מינות הלכתיות או שהיא רק רעיונית.

## אבות וקורבנות כמחלוקת הלכתית

השאלה העיקרית היא מה החילוק להלכה בין אבות לקורבנות, ובזה יש שני כיוונים:

1. אבות תיקנום- תפילה מדאורייתא[4], כנגד קורבנות- תפילה מדרבנן.

2. האם תפילת ערבית היא תפילת חובה (אבות) או רשות (קורבנות).

המשנה בתענית כו. אומרת שכל יום שיש בו הלל- אין מעמד בשחרית, שיש בו מוסף- אין מעמד במנחה, ושיש בו קרבן עצים- אין מעמד בנעילה, והגמרא שואלת: "מה הפרש בין זה לזה? הללו דברי תורה, והללו דברי סופרים", על זה **רש"י**[5]מפרש:

> הללו דברי תורה – מנחה כדאמרי' בברכות (דף כו.) יצחק אבינו תיקן תפלת מנחה שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב ודנעילה מדברי סופרים. וצריכין חיזוק לא גרסינן הכא.

לכאורה מפשט דבריו נראה שהכוונה בגמרא שאבות תקנום היא שהתפילה מדאורייתא. גם על בד"ה על 'כנגד קורבנות תקנום' הוא מפרש כנגד "תמידים תקנום – אנשי כנסת הגדולה" ואפשר להבין מכאן שאבות זה תוקף דאורייתא.

אמנם ר' אשר וייס כתב על דברי רש"י על "הללו דברי תורה" שלא נראה שכוונתו שתפילה מדאורייתא אלא הכוונה שיש חוזק למנחה על פני נעילה כי היא מוזכרת בתורה, וז"ל:

> ותימה דסוגיא זו סותרת את המבואר בכמה מקומות בגמ' דתפלה דרבנן, ואיך אמרו שם דתפלת מנחה מה"ת. וע"כ צ"ל דאין כונת הגמ' שם דהוי מה"ת ממש, אלא דהללו [תפלת מנחה] ד"ת הם לגבי נעילה דהוי לגמרי מדברי סופרים, דתפלת מנחה רמיזי בקרא ויצחק תיקנה כדכתיב ויצא יצחק לשוח בשדה, ולפיכך חמורה תפלת מנחה מנעילה, אף שגם תפלת מנחה אינה מצוה מה"ת. ובדרך זה נראה גם בכונת הרס"ג בספר אמונות והדעות, וז"ב.

ורא‌ייה לדבריו ממקום אחר (בברכות דף כ:)[6] ברש"י על סוגית חיוב הנשים בתפילה ששם כתב במפורש שתפילה לא דאורייתא. אמנם בכל מקרה רואים נפקא מינה לחוזק החיוב של

[4] אמנם לתקנת אבות אין תוקף דאורייתא, אך הדבר מהווה סימן לזה שיש פה חיוב לפני תקנת חכמים(כפי שאפשר להבין מרש"י בהמשך).
[5] בבלי תענית דף כח.

התפילה מתוך זה שאבות תקנום, ואולי אפשר להגיד שיש פה חיזוק לשיטת הסוברים שתפילה מדאורייתא.

**הפני יהושע** כותב שהמחלוקת בין אבות לקורבנות היא בעצם מחלוקת על תפילת ערבית רשות או חובה, וז"ל:

> לכאורה נראה דהך פלוגתא תליא בפלוגתא דתנאי לקמן אי תפלת ערבית רשות או חובה דמאן דסבירא ליה רשות ע"כ סבר דכנגד תמידין תקנום ומש"ה תפלת שחרית ומנחה חובה משא"כ תפלת ערבית שאינה אלא כנגד אברים ופדרים דלא מעכבי כפרה ועוד שעיקר מצותן להקטירן ביום ומש"ה הוי שפיר רשות ומ"ד תפלת ערבית חובה סובר דתפלות אבות תקנום דלפ"ז כולהו ג' תפלות כי הדדי נינהו.

אמנם בסוף הוא דוחה את דבריו, כי בירושלמי מובאות דעות האמוראים בצורה הפוכה, ר' יוסי בר' חנינא סובר שכנגד קורבנות ור' יהושע בן לוי סובר שאבות תקנום. לכן אין מחלוקת וכולם סוברים שאבות תקנום והסמיכו על הקורבנות, וגם מי שסובר שאבות תקנום יגיד שתפילת ערבית רשות.

למסקנה נראה שאין נפקא מינה הלכתית ברורה בין אבות לקורבנות, לכן צריך יותר להעמיק מה ההבדל בפן הרעיוני בין שתי הגישות.[7]

## אבות וקורבנות כמחלוקת רעיונית

<u>הרב קוק- עבודה פנימית אישית מול עבודה כללית</u>

את השיטה שתיקון התפילות כנגד קורבנות אפשר להבין את בשתי דרכים, **אופציה אחת** היא להסביר שתפילות נתקנו כנגד קורבנות היא שהתפילות הם לא אותו העניין של הקורבנות עצמם אלא הם **כנגדם**, הם משלימים את עניין הקורבנות, כמו 'עזר כנגדו'. **אופציה שניה** להסביר שתקנת התפילות היא בגלל שאין כבר קורבנות והתפילות אמורות להחליף את הקורבנות. לכן צריך לנסות להבין האם התפילה משלימה את עבודת הקורבנות ושונה ממנה או שמזמן שחרב המקדש היא מחליפה את עבודת הקורבן.

[6] שהגמרא כותבת ש"חַיָּבִין בִּתְפִלָּה. דְּרַחֲמֵי נִינְהוּ" ועל זה כותב רש"י שצריך לגרוס את הגמרא דווקא בנוסח הזה כי תפילה היא לא מדאורייתא.

[7] ואולי יש מקום לחלק דווקא בתפילת מוסף שנראה מתוכן התפילה שעיקר עניינה הוא הקורבנות לעומת שאר התפילות שעניין הקורבנות לא נזכר בהם כמעט בכלל.

לפי הגישה הראשונה שהתפילה משלימה ושונה מהקורבן נציע שתי הסברים, האחד שהעלתי מסברה והשני מהרב קוק.

**הרב קוק בעולת ראיה** (דרכי פעולת התפלה א') מבאר את החילוק בין הקורבנות לתפילה, שהקורבנות הם עבודה על החלקים שחיצוניים לאדם, על הרע שנמצא מסביבו, ואילו התפילה היא עבודה שבלב, על התאוות והרע שנמצא בתוך האדם עצמו.

התגברות האדם על הנטיות הרעות, כדי ללכת בדרך הטובה והישרה אשר דורש ד' מאתנו, היא בשני אפנים. התגברות פנימית על כחות הרע שבקרנו, ע"י הכשרת פנימית בדרך הטובה באור ד', והתגברות חיצונית על הסיבות החיצוניות, ההוות בעולם ועלולות לבטל האדם מאשרו ושלמותו. התפילה, שהיא עבודה פנימית שבלב, מגברת את הטוב שבכחות הפנימיים עצמם. הקרבנות מגבירים את הכחות הפנימיים על הכחות המפריעים שמחוץ לגופו ונפשו של אדם, שהם כחות הבהמיות שבעולם החיצוני.

**הרב בעין איה** מסביר שהמחלוקת בין אבות לקורבנות היא איך העבודה שבלב צריכה להיות בנויה, האם עבודה אישית כמו של האבות שהיו עובדי השם היחידים או שכל תפילה של יחיד צריכה להיות מחוברת לעבודת ה' כללית של עם ישראל כמו קרבנות התמידין שהיו של כלל ישראל:

> והנה האבות שהיו עובדי ד' בעוד לא היתה האומה הישראלית בעולם, ועיקר ההדרכה האנושית שהיתה לשעתם, היתה עבודת ד' הפרטית בלא קישור לאומי. אמנם התמידין המה עבודת ד' של ציבור כללי משותף לכלל ישראל. ע"כ ח"א אבות תקנום, כנגד רוממות הנפש הפרטית שלעולם היא דרושה לכל יחיד לשלימות עבודתו, וח"א כנגד תמידין תקנום, בסדר ותכלית עבודת ד' כללית שמקורה ביסוד ותכלית עבודת כלל ישראל.

ונראה שדווקא לפני תקנת התפילות ע"י כנסת הגדולה התפילה הייתה רק עבודה שבלב אישית, שהאדם היה חופשי לדבר מול ה' לפי הלב שלו, אבל אחרי שהמקדש נחרב היה צורך לתקן תפילה שתהיה גם עבודה לאומית כלל ישראלית ותיקח חלק בתיקון העולם כולו ולכן במקום הקורבנות תיקנו שתהיה בתפילה בנוסף לבקשות האישיות גם בקשות על תיקון כל המציאות, על המשפט, על ירושלים על הגאולה ועל הקורבנות.

**סיכום שיטת הרב קוק ביחס בין אבות לקורבנות-** הבסיס של התפילה הוא העבודה הפנימית והזיכוך אל מול הכוחות הרעים שבתוך האדם עצמו, והקורבנות הם הזיכוך הפנימי אל מול הרוע הכללי שבעולם. בתקנת התפילה של אנשי כנסת הגדולה הרב מוסיף שקורבנות התמיד הם עבודה שנובעת מחיבור לכלל ישראל.

<u>המהר"ל נתיבות עולם- עילה ועלול</u>

המהר"ל בנתיבות עולם (נתיב העבודה ג') נותן כיוון אחר למהות המחלוקת בין אבות לקורבנות:

> ויש לך להבין אלו דברים דלרבי יוסי שאמר תפלות אבות תקנום סבר כי התפלה היא הקירוב אל השם יתברך מצד שהשם יתברך הוא עלה לעולם, והאבות הם התחלה לעולם לכך הם ראשונים שהשם יתברך עלה להם ולכך האבות תפלות תקנום, ומר סבר כי הקירוב בזה הוא מצד כי העלול הוא שב אל עלתו זו היא הקירוב הגמור שיש לעולם אל השם יתברך ולכך כנגד קרבן תמידים תקנום, שהקרבן הוא מורה שהעלול שב אל עלתו יתברך. והתבאר לך ענין התפלה כמו שבארו חכמי האמת, והדברים עמוקים עד שאי אפשר לפרש ואין כאן מקום להאריך בזה ויתבאר עוד במקום אחר.

מי שסובר ש'אבות תקנום' מבין שהתפילה היא הקירבה אל ה' מצד זה שה' הוא העילה והסיבה של כל המציאות ואנחנו העלולים, אלה שקשורים אליו ומקבלים ממנו. ובתפילה יש מצד אחד את ההתקרבות שלנו אליו, שזה מתבטא בקורבן, ויש את ההתקרבות של ה' אלינו, שזה מתבטא באבות שהם התחלת העולם.

אם נפשט את המושגים של עילה ועלול למושגים פשוטים יותר אפשר להבין שהתפילה היא גם נתינה שלנו מעצמנו וגם היכולת לקבל מהקב"ה. עניין הקורבנות הוא **לתת** את כולך אל ה', הבהמה מייצגת אותך ואתה נותן את עצמך לגבי המזבח, ואילו הפעולה של התפילה היא **לקבל** מה', עיקר התפילה היא הבקשה וזה ההפך מהנתינה המוחלטת של הקורבן.

ואולי אפשר להבין מתוך מסקנת הגמרא "תְּפִלּוֹת אָבוֹת תִּקְּנוּם, וְאַסְמְכִינְהוּ רַבָּנַן אַקְרֻבָּנוֹת" שבאמת התפילה נועדה בשביל שהקב"ה ישפיע עלינו שפע מלמעלה, אבל הנוסח של התפילות הוא העבודה בפועל שאנחנו צריכים לעשות בשביל לקבל את השפע וזה ע"י הנתינה שלנו אליו לבטל את עצמנו לגמרי כלפיו, וזו הכוונה הנצרכת לתפילה שמסביר המהר"ל בהמשך דבריו:

> ומשלמות הכונה בתפלה – ההשפלה לגמרי, עד שיחשב עצמו שאינו בריה כלל לגמרי. וזה אמרם בפ"ק דסוטה: "אמר ר' חזקיה אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים עצמו כבשר, שנאמר "וְהָיָה מִדֵּי חׇדֶשׁ בְּחׇדְשׁוֹ" וגו' "יָבוֹא כָל בָּשָׂר" (ישעיהו סו, כג) וג' עד כאן. ודבר זה, כי עיקר התפלה אל השם יתברך מצד שהאדם הוא עלול ותולה בעלה המשלים אותו כמו שבארנו, ולפיכך כל שאין משים עצמו כבשר, ופירש שכבר הלכה הצורה ממנו והוא כבשר שהלכה הצורה ממנו ובזה

> האדם עלול מקבל לגמרי שסר צורתו שע"י צורתו האדם הוא מה שהוא, וכאשר האדם עושה עצמו כבשר שהלכה הצורה ממנו נחשב כאלו אינו כלל ואז תפלתו נשמעת. אבל אם מחשב עצמו מה אף אם מחשיב עצמו כמו עשב, סוף סוף יש לו צורה ומצד הצורה כל נמצא הוא דבר בפני עצמו מה שהוא, ואין זה עלול גמור כאשר הוא בריה בפני עצמו.

ואולי אפשר לחבר את עבודת התפילה של המהר"ל לדברי הרמב"ן בסוף דבריו, שדווקא תפילה בעת צרה היא מבטאת את העבודה האמיתית, שמתוך שהאדם בצרה ואין לו כבר כלום מעצמו אז הוא מוכן לקבל מהקב"ה ע"י התפילה, וזו העבודה שלנו תמיד שנהיה תמיד רק בשבילו יתברך בלי שום חשיבות לעצמנו ומתוך זה נתמלא בעצמנו ממה שה' משפיע עלינו.

## הירושלמי- כנגד שינוי היום

בירושלמי מופיע עוד שיטה חוץ מאבות וכנגד הקורבנות, והיא שהתפילות הם כנגד השינויים שביום:

> מֵאֵיכַן לָמְדוּ שָׁלֹשׁ תְּפִילוֹת. רִבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר כְּנֶגֶד שָׁלֹשׁ פְּעָמִים שֶׁהַיּוֹם מִשְׁתַּנֶּה עַל הַבְּרִיּוֹת.

הירושלמי מסביר שהמקור לשלוש התפילות הוא בשינויים של היום, בין הערב לבוקר, הצהריים והערב, והלילה. ולי הקטן מתוך סברה והתבוננות נראה להגיד שהסיבה לקבוע את התפילות כנגד השינויים של היום היא מפני שהתפילות צריכות לנבוע מהשינויים שעוברים על האדם, מתוך הרגשות והצרכים שלו במציאות.

בניגוד לתפיסה שהרב קוק הציג, שבה התפילה היא עבודה פנימית וזיכוך, ולתפיסה של המהר"ל שהתפילה היא הקשר עם ה' של עילה בעלול, שהאדם הוא מבטל את עצמו לה', הירושלמי מביא גישה שהתפילה היא קשר פשוט וישיר ל-ה' מתוך החיבור אל כל המציאות הגשמית של העולם הזה.

גישה זאת מתאימה מאוד לירושלמי דווקא בגלל שהוא בארץ ישראל, כי בארץ הקודש אין פער בין הגשמיות לרוחניות, אלא הגשמיות מופיעה את הרוחניות לגמרי, בארץ ישראל "עיני ה' א-לוהיך בה מראשית שנה עד אחרית שנה", הגשמים הם עפ"י קיום המצוות, גם דיבור של לשון הרע ישר מופיע בגשמיות בתור נגעים בגוף בבגדים ובבית, ולכן בארץ ישראל הקשר עם הקב"ה הוא דווקא דרך מה שעובר עליך ביום יום, בערב בבוקר ובצהרים.

מתוך ההקשבה לה' דרך המציאות, והשמיעה של קול ה' שמדבר אלינו, אנחנו עונים לו בתפילה- דיבור אל ה'. בחוץ לארץ אין את הקשר הישיר דרך המציאות עם הקב"ה, ולכן צריך לעבוד דווקא מתוך התבטלות או זיכוך של המידות, וגם בארץ יש את הרבדים הללו לתפילה, אבל בארץ ישראל חוזרת התפילה להיות **קשר עם הקב"ה.**

ואולי גישה זאת מתאימה לגישה העיקרית של הרמב"ן לתפילה, שכתב על התפילה שהיא "ממדת חסד הבורא יתברך עלינו ששומע ועונה בכל קראנו אליו" שהתפילה היא היכולת ליצור קשר עם ה' בחזרה, ומתוך הפנייה של ה' אלינו ביום דרך השינויים שעוברים עלינו אנחנו פונים אליו בחזרה- וזו התפילה.

## היחס בין תפילה דאורייתא לתקנת חכמים

בחזרה אחורה אל גדר החיוב של הראשונים בתפילה, אפשר להבין יותר לעומק מה היחס אל התפילה שמדאורייתא ואל התפילה שתיקנו חכמים.

הרמב"ם סובר שהתפילה היא דאורייתא, שצריך להתפלל ביום אל ה' בשבח בקשה והודאה, ואנשי כנסת הגדולה תיקנו את הנוסח של התפילות בגלות כדי שכולם יוכלו להתפלל בצורה נכונה עפ"י הקורבנות שלוש פעמים ביממה ובנוסח שאנו מכירים כיום.

## ו. סיכום

תחילה עסקנו בחיוב התפילה מדאורייתא או מדרבנן ובזה ראינו שלושה שיטות בראשונים:

**הרמב"ם-** חיוב דאורייתא פעם ביום להתפלל בשבח בקשה והודאה.

**הרמב"ן-** אין חיוב מדאורייתא אלא זה חסד של ה'.

**סוף דברי הרמב"ן** (וכך פוסק **החינוך** להלכה)- יש חיוב מדאורייתא רק על תפילה בעת צרה.

מתוך הבנת הציווי בתורה "ולעובדו" הגענו לשני לימודים מהי עבודת ה'- הרמב"ם תופס שצריך לנסות להתקרב אליו, לרצות אותו, ואילו הרמב"ן מבין שצריך להתבטל כלפיו.

לאחר העיסוק בגדר החיוב חזרנו אל תקנת החכמים של התפילה ואל המחלוקת בגמרא האם תפילה אבות תקנום או כנגד קורבנות תקנום, ובנוסף ראינו את השיטה הנוספת שמביא הירושלמי כעוד גישה עקרונית לתפילה. לאחר עיסוק קצר במחלוקת ההלכתית למסקנה אין כל כך נפקא מינה בין השיטות ולכן ניסינו להבין את המחלוקת בצורה מהותית, ובזה ראינו שתי גישות:

הרב קוק:

- אבות תקנום- הזיכוך האישי של עצמך.
- כנגד קורבנות תקנום- המקום של הכלל בזיכוך של עצמך. קורבנות בכללי הם עבודה אל מול הרוע וההתמודדויות שמחוץ לאדם.

המהר"ל:

- אבות תקנום- הקב"ה הוא **העילה והסיבה** של הכול והוא מתקרב אלינו כל הזמן- **הקבלה** שלנו ממנו.
- כנגד קורבנות תקנום- אנחנו **מסובבים** מה' ו**עלולים** ממנו ולכן אנחנו מנסים להתקרב ו**לתת** את עצמנו אליו יתברך.

הירושלמי מביא דעה נוספת שהתפילות הם כנגד שינויי היום, וניסינו להסביר לעומק שדווקא בארץ ישראל ניתן לשמוע את ה' מדבר אליך דרך כל שינוי במציאות, והתגובה של שמיעת קול ה' היא הדיבור אליו בחזרה- וזו התפילה.

## 'והשבות אל לבבך'

בעבודת התפילה שלנו כיום אנחנו צריכים להבין שיש מצוה גדולה ובנוסף חסד גדול מהקב"ה, צריך גם לעבוד אותו בכול לבבנו, לרצות אותו, להודות ולשבח אותו, וגם צריך להתבטל לפניו ולהבין שכול הקשיים שלנו והדברים שגורמים לנו להתמקד רק בעצמנו הם באמת ממנו, הכול ממנו, ודווקא ברגעים הקשים צריך יותר להתפלל.

צריך לפנות אל ה' בהבנה שהוא עילת העילות וסיבת הסיבות, שהוא תמיד משפיע עלינו ואנחנו תמיד שואפים להתקרב אליו, ושהעבודה הזאת צריכה להיות גם בתור פרט וגם מתוך חיבור אל הכלל.

ובעז"ה יהי רצון שבזכות המעלה הגדולה של ארץ ישראל נזכה לראות את ה' מדבר אלינו דרך כול דבר שקורה לנו ושנדע לענות לו בצורה נכונה ואמיתית.